

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

Nagy Pál: „Gádzsósodás – cigányosodás”. Akkulturáció és parasztosodás a cigányok magyarországi történetében. *Amaro Drom*, 17. évf. (2007) 2. sz. 21–22; URL: <http://www.amarodrom.hu/archivum/2007/02/20.html>

Fogalmi és értelmezési keretek

Az európai, illetve magyarországi történeti forrásokban a 16. század óta a „cigány” fogalma kétféle értelemben fordul elő: 1./ Cigány az, aki annak született., 2./ Cigány az, aki azzá vált, illetve úgy néz ki.

A fogalmi kettősség szorosan összefügg a cigányok magyarországi történelmében is megfigyelhető társadalmi kettősséggel, cigányok gádzsósodásának, illetve nem cigányok cigányosodásának folyamataival.

A történeti forrásokban sohasem határozzák meg a „cigány” fogalmának differentia specificáját (megkülönböztető sajátosságát). Logikailag a legközelebbi „nemfogalom” alkalmazásával írják körül, illetve különféle karakterjegyeket társítanak hozzá attribútumként (elválaszthatatlan tulajdonságként). Azaz a megkülönböztethetőséget és egyediséget egyértelműsítő definíciók nem születtek. A vándorló, kóborló, csavargó kategóriájába nem csak cigányok voltak besorolhatók, miként az otthontalanság, szegénység, létbizonytalanság, tolvajlás, dologtalanság gyakorta előítéletes fogalmát sem lehetett kizárólagosan cigányokra vonatkoztatni.

Az említett kettősség egyfelől a gens/natio, másfelől a conditio/professio típusú meghatározásban évszázadokon keresztül tovább élt, átöröklődött a modern szakirodalomba, s megjelenik a „ki a cigány?” kérdésben megfogalmazott definíciós problémában is. A modern tudományok is megkíséreltek választ adni arra, hogy mi teszi cigánnyá a cigányokat, s a lehetséges válaszokból többféle tudományos paradigma (bizonyításra vagy összehasonlításra alkalmazott minta) alakult ki, elsősorban az etnogenezis és az életmódmodellek területén.

A 16. század óta, amikor a források cigányokról szólnak, gyakran olyan embereket is cigánynak neveznek, akik nem születtek cigánynak, másképpen szólva nem voltak igazi cigányok. Ugyanakkor pedig gyakran nem tudták, hogy valaki cigány, illetve ha tudták, akkor sem sorolták a cigányok közé. A forrásokban cigányként megjelenő emberek és csoportok nem szoríthatók bele ugyanabba a modellbe, mert különböznek egymástól identitásuk kritériumaiban. Tulajdonképpen nem egyetlen, hanem többféle cigány identitásról beszélhetünk, illetve a kritériumok összekapcsolódásának különös variációiról. Az akkulturáció és parasztosodás jelenségeinek „hosszú időtartamban” történő vizsgálata egy lehetséges út ennek a problematikának a tudományos értelmezésére.

A szakirodalomban az európai cigány történelem értelmezésének két alapvető tudományos paradigmája él egymás mellett:

1./ A szenvedés- és üldözéstörténeti paradigma. E minta szerint a cigányokkal történt múltbeli események és változások par excellence üldözési szándék következményei, illetve a cigányok asszimiláció tárgyai. A cigány történelem elsődleges rendező elve a cigányokkal szembeni, többféle formában megnyilvánuló ellenszenv. A cigány történelem az egységes etnikai

képződményt alkotó cigány csoportok környezettel szembeni ellenállásának, a külső kényszerítések alóli menekülésének története.

2./ Az együttélési modellek változásának paradigmája. Ebben az értelmezésben a differenciált, szegmentáris csoportokat, gyakran öntörvényű közösségeket alkotó cigányokat érintő események és változások a társadalmi és gazdasági rendszer belső mozgástörvényeinek tulajdoníthatók. A megvetés és az üldözés nem ok, hanem következmény. Az együttélés modelljeit időről időre megrendítik a társadalom változásai, s a modernizációs időszakok, válsághelyzetek, nagy gazdasági-társadalmi átrendeződések kihívásaira új válaszokat keresve a modelleket újra kell építeni.

Dolgozatom címben jelzett témáját a továbbiakban az együttélési modellek változásának fejlődéslogikájával összefüggésben fejtem ki. A „paraszt” szó eredeti jelentése feltehetően „egyszerű, közönséges”. A latin forrásokban a parasztnak megfelelő „rusticus” társadalmi állapotot fejezett ki, a 14. századig többféle értelemben (szolga, nem nemes, plebejus). A 14. századtól a jobbágyság mint társadalmi állapot (conditio) szinonimája. Ugyanakkor kialakult foglalkozást kifejező, „földművelő” jelentése is, hiszen a jobbágyok többsége ténylegesen földműveléssel foglalkozott. A fogalom kettősségének megfelelően a cigányok magyarországi történelmében kétféleképpen beszélhetünk parasztosodásról: 1./ A társadalmon kívüliségből kilépve jobbágyvá válás, s ezzel integrálódás a feudális társadalom klasszifikációs szerkezetébe. 2./ Valamely mértékben már letelepült és a helyi társadalomba integrálódott cigányok foglalkozás- és életmódváltása, azaz földművelővé válása, amely vezethet az utódok cigány voltának megszűnéséhez is.

A parasztosodás kérdése a 15–17. században

A Kárpát-medencében a 18. század előtt sem központi, sem helyi hatalmi szándék nem kényszerítette a cigányokat arra, hogy letelepült élelemtermelővé váljanak. Egy sajátos szolgáltató-mozgó szisztémában a cigányok munkaerejét igyekeztek kihasználni, különösen tanult mesterségük (fémművesség) gyakorlását elősegítve. Számos dokumentum tanúskodik arról, hogy ugyanakkor szorgalmazták a cigányoknak a feudális társadalomba való beépülését, ahogy a 16–17. században mondták, adják magukat jobbágyokul valamely földesúr alá, s legyen kitől függenek (a városokban élő cigányok sajátos helyzetének tárgyalásától eltekintek).

Nem áll rendelkezésre elegendő és megfelelően értékelhető adat annak megítéléséhez, hogy a 18. század előtt Magyarországon élt cigány népesség mekkora hányada maradt kívül a feudális társadalmon, s mekkora hányada lett annak részévé a jobbágyvá válással (a városokban a plebejus rétegekbe való betagoledásról beszélhetünk).

Nem válaszolható meg az a kérdés sem, hogy cigány emberekből lettek-e földművelők a 15–17. században, s ha igen mekkora számban. A 16. századból, főként az Alföldről ismerünk néhány, magyar adózók között összeírt cigányt, akiknél nem zárható ki, hogy földművelő parasztok voltak. A róluk rendelkezésre álló adat azonban oly kevés, hogy nem vonhatunk le következtetéseket társadalmi folyamatokra.

Giovanandrea Gromo 1564-ben arról számol be útleírásában, hogy Erdélyben a székelyek a földet cigányokkal műveltetik. Egyetérthetünk Viorel Achimmal, hogy ezt kisegítő

munkaerőként tehetők. A forrás egyedülállósága és tartalmi információja alapján sem beszélhetünk cigány földműves parasztokról.

A 15–17. században cigányok és nem cigányok együttélésében létrejöttek az élet fenntarthatóságát szolgáló együttműködés első formái és az azokat kísérő adaptációs mechanizmusok. A magatartás- és gondolkodásmintáknak a jobbágyvá válással bekövetkezett változásai leginkább a jogszokásokban és a hiedelmekben fedezhetők fel. A vajdai szervezet kialakulásával például megváltoztak a közösségi jog normái (vérbosszú, bíraskodás). A boszorkányperek pedig arról tanúskodnak, hogy a cigányokat nem tekintették deviánsnak, s ahol létrejöttek a tartós együttélés feltételei, ott nem különbözött a népi képzeletvilág és erős volt a kulturális érintkezés.

Parasztosodás a 18. században

A cigányok magyarországi történelmében első ízben a 17. század válsága, az akkori gazdasági változások támasztottak életmód- és foglalkozásváltási kényszereket. Az ebből adódó kihívásokra a török kiűzése utáni új helyzetben, a 18. században kerestek összetársadalmi léptékű válaszokat.

A legfelsőbb államigazgatás a társadalom intellektualizálásának szélesebb programján belül akarta az együttélés új formáit létrehozni, oly módon, hogy a cigányok reszocializációval váljanak állandóan egy helyben lakó, kétkezi munkából élő adózókká. A szakirodalomban kialakult az a klisé, hogy a cigányok 18. századi történelme nem más, mint a róluk alkotott rendeletek története. Valójában azonban a 18. század nagyon fontos társadalmi változások és a cigányok és nem cigányok közötti kapcsolatok intenzívebbé válásának, az akkulturáció társadalmasodásának időszaka, s az együttélést a rendeleteknél erősebben befolyásolták a helyi hatásoktól inspirált spontán folyamatok.

A 18. században megszorodnak a vegyes házasságok, egyre gyakoribbak a cigányok és nem cigányok közötti intim kapcsolatok, illetve a szociális helyzet hasonlóságából adódó egymásra utaltság sokszor meghatározóbb az etnikai különbözőségnél. Az akkulturáció apró jelei megnyilvánulnak az öltözködésben, a tárgyi kultúrában, a gyermeknevelésben, a népi vallásosságban. A vajdai intézmény megszűnésével, a falusi társadalomban a keresztkomaság intézményének és a klienturális viszonyoknak a kialakulásával, továbbá a nevelőszülői rendszer következményeként is olyan kulturális közvetítő csatornák és együttélési normák jönnek létre, amelyek tovább élnek a 20. századig.

A 18. században figyelhető meg konkrétan az a sajátos, a 20. századig tovább élő jelenség, hogy cigány családok tudatosan igyekeznek magukat a környezetükkel nem cigányként elismertetni, ennek érdekében feladni a független munka lehetőségét, elsajátítani a mezőgazdasági termelési technikákat és a paraszti gazdaság vezetéséhez szükséges ismereteket. A hazai kutatás nem fordított még elegendő figyelmet arra, hogy milyen tényezők váltották ki ezeket az ambíciókat, s nem ismerte fel, hogy a Mária Terézia-féle úrbérrendezés a magyarországi cigányok történetében is vízvonalzó volt. Különösen fontos lenne annak alapos kutatása, hogy a 18. század folyamán pontosan hol és milyen arányban váltak cigányok teljes jobbágyvá, illetve töredékteljes házas zsellérré (a probléma többféle forrásból kutatható, pl. cigányösszeírásokból és uradalmi iratokból).

A cigányok úrbéres viszonyainak sajátos mezővárosi példája vizsgálható Siklóson. Az itteni cigányok számára a 18. század elején az úrbéressé válás az integrálódás útját, a tartós letelepedés lehetőségét jelentette. A cigányokkal 1768-ban kötött, majd többször megújított úrbéri szerződés bíraskodási autonómiát adott nekik, s a városon belül sajátos státust. Teljesíteniük kellett a hagyományos szolgáltatások egy részét, de a robotot pénzzel megválthatták. A siklósi cigányok a 18. század folyamán erősen differenciálódtak, s eltérő megélhetési stratégiákat, eltérő érvényesülési ambíciókat alakítottak ki. A Cigányváros minden családját erőteljesen érintette az akkulturáció, ami együtt járhatott gádzsósodással, ám annak mértéke és elfogadása nem volt egyforma, sőt megosztotta a cigányokat. Ideáltipikus csoportokra oszthatók abból a szempontból, hogy milyen mértékben halmoztak fel gádzsikáno tőkéket (a nem cigányok számára fontos javakat, értékeket és kulturális mintákat – Piasere).

Minél erősebb volt a gádzsósodás, annál erősebb volt a megélhetési mód, az életstílus és az értékrend megváltozása is. A legmélyebb változásokon azok a családok mentek át, amelyek jobbágytelkük mellé telki állományon kívüli földeket, szőlőket szereztek, állatokat tartottak, tehát bekapcsolódtak a mezőgazdasági termelésbe. A 18–19. század fordulóján a korabeli normák szerint ezek a családok már nem számítottak cigánynak. Nem tudtak cigányul, öltözködésüknek nem voltak cigány specifikumaik, tudatosan kötöttek vegyes házasságokat, s a Cigány Városhoz is kiköltöztek. Néhányan közülük mezővárosi gazdákká váltak. A parasztosodást egy 1794-es helytartótanácsi rendelet is szorgalmazta, amely kimondta, hogy a becsületes, kétkezi munkából élő, magukat jól viselő és környezetük normáihoz alkalmazkodott cigányokat ki kell emelni a cigányok sorából, s ezt nyilvánosan ki kell hirdetni. Konkrét példát erre a Borsod megyei Sajóvamosról ismerünk 1797-ből, ahol néhány parasztosodott cigányról nyilvánosan kijelentették, hogy többé nem tekintendők cigánynak.

Összefoglalás

A jelenleg ismert történeti statisztikai források és kutatások alapján azt mondhatjuk, hogy a parasztosodás, illetve a gádzsósodás-cigányosodás demográfiai mérlege nem vonható meg. Lehetséges volt a gádzsósodás olyan útja, amikor a cigány ember nem vált mezőgazdasági termelővé. A parasztosodás ugyanakkor mindig akkulturációval járt együtt, míg az akkulturáció nem járt együtt szükségszerűen parasztosodással.

A parasztosodás és az akkulturáció jelenségeinek értékelésében alapvető kritériumként kell figyelembe vennünk a társadalmi mobilitással való összefüggéseket. Az akkulturáció esetében találunk példákat arra, amikor nem járt együtt a foglalkozás és az osztályhelyzet megváltozásával, s arra is, amikor együtt járt. A parasztosodás viszont mindig a mobilitás egyik formája volt. Olyan társadalomban, amelyben cigánynak lenni inkább számított társadalmi állapotnak, mint etnikai besorolásnak, a parasztosodás elsődlegesen nem etnikai váltást jelentett, hanem az adott társadalom klasszifikációs rendjében elfoglalt hely megváltozását.

Jegyzet: Az akkulturáció a kultúrák érintkezésének intenzív szakasza. Egy Herskovits nevű szerző (Man and his Works, 1967) definíciója szerint „olyan jelenségeket foglal magában, amelyek különböző kultúrájú csoportok és egyének közvetlen és tartós kapcsolatából következnek, s hozzátartoznak még az érintett kultúra jellegzetes magatartás- és gondolkodásmintáinak ebből következő változásai.”